ULUSLARARASI MOLLAHÜSREVSEMPOZYUMU (18-20 NOWEMBER 2011 BURSA)

–BİLDİRİLER–

INTERNATIONAL SYMPOSIUM ON MULLĀ KHUSRAW (18 - 20 NOVEMBER 2011 BURSA)

–PROCEEDINGS–

Bursa Tarihinden Güç Alıyor

ULUSLARARASI MOLLA HÜSREV SEMPOZYUMU

(18-20 KASIM 2011 BURSA)

–BİLDİRİLER–

INTERNATIONAL SYMPOSIUM ON MULLĀ KHUSRAW

(18 - 20 NOVEMBER 2011 BURSA)

–PROCEEDINGS–

BURSA BÜYÜKŞEHİR BELEDİYESİ

Uluslararasi Molla Hüsrev Sempozyumu
(18-20 Kasim 2011 Bursa)
–Bildiriler–

International Symposium on Mullā Khusraw
(18-20 November 2011 Bursa)
–Proceedings–

Bursa Büyükşehir Belediyesi Yayınları

Uluslararası Molla Hüsrev Sempozyumu (18-20 Kasım 2011 Bursa) –Bildiriler–
International Symposium on Mullā Khusraw (18-20 November 2011 Bursa) –Proceedings–
Editörler: T. Yücedoğru, O. Ş. Koloğlu, U. M. Kılavuz & K. Gömbeyaz
ISBN: 978-605-61689-4-9
1. Basım: Nisan 2013

© 2013 Bursa Büyükşehir Belediyesi

Bu eserin tüm yayın hakları Bursa Büyükşehir Belediyesi'ne aittir.
Yayıncının yazılı izni olmadan kısmen veya tamamen basılamaz, çoğaltılamaz
ve elektronik ortama taşınamaz. Kaynak gösterilerek alıntı yapılabilir.

Bu kitapta yer alan tüm yazıların dil, bilim ve hukuk açısından sorumluluğu
yazarlarına aittir.

Dizgi ve Tashih : O. Ş. Koloğlu, U. M. Kılavuz & K. Gömbeyaz

Baskı : Star Ajans Reklam Grafik Matbaa Hizmetleri Tic. ve San. Ltd. Şti.
Tel: (0224) 249 33 20

Kapak Resmi:
Molla Hüsrev'i resmeden bir minyatür
(Muhtesibzâde Mehmed Belgrâdî, *Terceme-i Şekâ'ik-i Nu'mâniyye*, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Hazine, no. 1263)
&
Molla Hüsrev'in *Düreru'l-Hukkâm fî Şerhi Gureri'l-Ahkâm* adlı eserinin kendi el yazması nüshasından bir kesit
(İstanbul, Köprülü Kütüphanesi, Fâzıl Ahmed Paşa, no. 563, vr. 13^{a})

Uluslararasi Molla Hüsrev Sempozyumu
(18-20 Kasim 2011 Bursa)
–Bildiriler–

International Symposium on Mullā Khusraw
(18-20 November 2011 Bursa)
–Proceedings–

Editörler/Editors

Tevfik Yücedoğru
Orhan Ş. Koloğlu
U. Murat Kilavuz
Kadir Gömbeyaz

BURSA 2013

İçindekiler/Contents

Sunuş/Foreword
~V~

Önsöz/Preface
~VII~

İçindekiler/Contents
~IX~

Katılımcılar/Contributors
~XIII~

Açılış ve Protokol Konuşmaları/Opening and Protocol Speeches
~1~

Açılış Oturumu/Opening Session
~19~

Ferhat Koca
Molla Hüsrev'in Hayatı, Eserleri ve Kişiliği
~21~

Remzi Demir
Osmanlı Dönemi Türk Düşüncesi –Dışsalcı Bir Bakış–
~53~

Birinci Oturum/First Session
~63~

Mefail Hızlı
Molla Hüsrev Medresesi
~65~

İhsan Fazlıoğlu
Molla Hüsrev'in Astronomisi Üzerine Bazı Gözlemler:
Risâle fi'l-Müşkilâti'l-Meşhûre fi İlmi'l-Hey'e
~77~

Abdessamad Belhaj
Mullā Khusraw as a Dialectician: Some Remarks on His *Muḥākamāt*
~105~

İbrahim Halil Üçer
Müteahhir Dönem Düşüncesinde Tanımın Birliği Sorunu:
Molla Hüsrev'in *Nakdü'l-Efkâr fi Reddi'l-Enzâr*'ı Bağlamında Bir Tahlil
~119~

İkinci Oturum/Second Session
~151~

Recep Cici
Molla Hüsrev'in Osmanlı Hukuk Düşüncesindeki Yeri
~153~

Nicola Melis
Mullā Khusraw's "Kitāb al-Jihād" in Its Historical Context
~181~

Musa Alak
Molla Hüsrev'in Belâgat İlimlerine Dair *Hâşiye ale'l-Mutavvel* İsimli Eseri
~199~

İsmail Güler
Molla Hüsrev'in Hızır Bey'e Bir Nazîresi
~257~

Üçüncü Oturum/Third Session
~265~

H. Yunus Apaydın
Hanefi İctihad Teorisi ve Molla Hüsrev'in Bu Teoriyi Sunumu
~267~

Aisha Y. Musa
The Relationship of *al-ma'qūl* and *al-manqūl* in Mullā Khusraw's
Conceptualization of *Sunna*
~275~

Abdurrahim Kozalı
Şerhu Usûli'l-Pezdevî Üzerine Bazı Mülahazalar
~285~

M. Salih Kumaş
İctihad, Taklid ve Mezhep Taassubu Bağlamında Bir Osmanlı Fakihi: Molla Hüsrev
~305~

Dördüncü Oturum/Fourth Session
~319~

Şükrü Özen
Molla Hüsrev'in *Velâ* Meselesi ile İlgili Görüşünün Osmanlı İlim Muhitindeki Yansımaları
~321~

Jonathan A. C. Brown
Formalism vs. Realism and the Dynamism of Mullā Khusraw
~395~

Vejdi Bilgin
İslâm Geleneğindeki "Fesad-ı Zaman" Algısı ve Molla Hüsrev'in Fıkhî Yaklaşımına Etkisi
~409~

Eugenia Kermeli-Ünal
Erken Dönem Osmanlı Hukuku ve Gayri Müslimler
~431~

Beşinci Oturum/Fifth Session
~449~

Tevfik Yücedoğru
Molla Hüsrev ve Ehl-i Sünnet
~451~

Abdurrezzak Tek
Molla Hüsrev'de Tasavvufi Neşve
~465~

Orhan Ş. Koloğlu
Molla Hüsrev'in *Hüsün-Kubuh* Anlayışı
~479~

Kapanış Oturumu/Concluding Session
~493~

Kapanış Konuşması/Concluding Speech
~507~

Ekler/Appendices
~511~

Abdullah Demir
Molla Hüsrev'in Köyü: Karkın
~513~

Genel Bibliyografya/General Bibliography
~517~

Sempozyum'dan Görüntüler/Images from the Symposium
~567~

Basında Molla Hüsrev Sempozyumu/Symposium on the Press
~579~

Molla Hüsrev'in *Hüsün-Kubuh* Anlayışı

Orhan Ş. Koloğlu, Doç. Dr.
Uludağ Üniversitesi
İlâhiyat Fakültesi
Bursa, Türkiye

Kelâm ve usûl-i fıkhın ortak konularından birini oluşturan hüsün-kubuh meselesi, iyilik (*hüsn*) ve kötülük (*kubh*) gibi değerlerin kaynağının sorgulanmasını ifade eder. Pek tabiî konu değer meselesi olduğu için, farklı alanlara ait değerler de ilk bakışta hüsün-kubuh meselesinin bir parçası olarak görülebilse de[1] esas itibariyle doktrinde tartışılan hüsün-kubuh meselesi övgü (medih) ve sevabı ya da yergi (zem) ve ikâbı hak ettiren hüsün-kubuhtur.[2] Yani, yerine getirildiğinde dünyada övgüyü, ahirette de sevabı hak ettiren şey haseni, bunun aksine, yerine getirildiğinde dünyada yergiyi, ahirette de ikâbı hak ettiren şey de kabihi ifade etmektedir. Bu yönüyle hüsün-kubuh meselesi özellikle insana taalluk eden yönüyle, yani *ef'âl-i ibâd* bağlamında tartışılmıştır. İşte bu manada bir hasen ve kabihi mükellefler üzerine vacip kılan ya da haram kılan otorite nedir? Daha net bir ifadeyle; fiillere, eşyaya vs. değerini veren akıl mıdır, yoksa şeriat midir?

İşte bu soru hakkında İslâm düşünce tarihinde, özelikle de kelâm ve usûl-i fıkh alanında iki yaklaşım geliştirilmiştir. Özellikle Eşarîler ve Selefiyye ile Şâfiî, Mâlikî ve Hanbelî usûlcülerinin çoğunluğu ve bazı Hanefî usûlcülerine göre değerlerin kaynağı, yani hüsün ve kubuh şer'îdir. Bir fiil Allah tarafından emredildiğinde iyi (*hasen*), yasaklandığında ise kötü (*kabîh*) olmaktadır.

[1] Sözgelimi insanın tabiatına uygun olan ve olmayan anlamında hüsün-kubuh, estetik açılardan hüsün-kubuh farklı alanlara ait değerlerdir.

[2] Bk. Çelebi, İlyas, "Hüsün ve Kubuh", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, XIX, 59. Nitekim ileriki satırlarda görüleceği üzere değerlerin sübjektifliğini ve şer'îliğini savunan Eşarîler bile kemal ve noksanlık, insanın tabiatına uygunluk (mülaemet) ya da aykırılık (münaferet) anlamındaki hüsün ve kubuhun aklî ve objektif olduğunu kabul etmektedirler. Msl. bk. Beyzâvî, Ebû Saîd Nâsıruddîn Abdullah b. Ömer, *Tavâli'u'l-Envâr min Metâli'i'l-Enzâr* (nşr. Abbas Süleyman), Dâru'l-Cîl & el-Mektebetü'l-Ezheriyye li't-Türas, Beyrut & Kahire 1991, 202; Îcî, Adududdîn Abdurrahman b. Ahmed, *el-Mevâkıf fî İlmi'l-Kelâm*, Âlemü'l-Kütüb, Beyrut ts., 323-324.

"Teistik sübjektivizm (ya da: preskriptivizm)" olarak adlandırılan bu anlayışın karşısında ise başını Mutezile'nin çektiği ve Şîa, Kerrâmiyye ve bazı Hanefî-Mâtürîdî âlimlerin benimsediği "objektivizm" olarak adlandırılan anlayış yer alır. Bu anlayışa göreyse değerler fiillerin zatında olup, akıl tarafından bilinebilir.[3]

Ancak belirtmek gerekir ki, hüsün-kubuh meselesinde esas soru değerlerin kaynağının ne olduğu sorusu olsa da, bu soruya verilecek cevaba göre gündeme gelen, bu soruya sıkı sıkıya bağlı ikinci bir soru daha vardır. O da fiillerdeki değerlerin akıl tarafından bilinip bilinemeyeceğidir. Şüphesiz bu sorunun Eşarî düşünce açısından bir geçerliliği yoktur. Zira onlara göre fiiller zaten değerleri kendilerinde taşımayıp, değerler onlara hariçten bir otorite tarafından yüklenir. Dolayısıyla bu değerlerin akıl tarafından açığa çıkartılıp çıkartılmayacağı sorusu anlamsız kalmaktadır. O hâlde bu ikinci soru değerlerin fiillerin zatlarına ait olduğunu kabul eden anlayışlar için geçerlidir. Nitekim Mutezilîler fiillerin zatında bulunan bu değerlerin akıl tarafından idrak edilebileceğini kabul etmişlerdir.[4]

Maamâfih bu birbirine bağlı iki soru düşünce tarihimizde üçüncü bir yaklaşımın doğmasına da yol açmıştır. Yani fiillerin değerlerini zatında taşıdığı, fakat bunların akıl tarafından bilinemeyeceği rahatlıkla ileri sürülebilir. Bu anlayış bir yandan fiillerin değerlerinin zatlarında olduğunu söyleyerek Mutezilî düşünceyi, bir yandan da aklın bunları bilmekte yeterli olmayıp ancak şeriatin bunları açığa çıkarabileceğini, dolayısıyla da yükümlü tutabileceğini söyleyerek Eşarî düşünceyi kucaklamakta ve böylelikle birbirine zıt iki anlayışı uzlaştırarak orta bir yol açmaktadır. İşte bu anlayış düşünce tarihimizde özellikle Hanefî-

---

3 Bu iki yaklaşım hakkında bk. Hourani, George F., "Two Theories of Value in Medieval Islam", *The Muslim World*, L (1960), 269-278; Çelebi, İ., "a.g.md.", 60-61.

4 Pek tabiî bu, genel ilkedir. Mutezilîler de, dinin birtakım müesseselerine (nübüvvet, teklif vs.) yer açabilmek ve meşruiyet zemini kazandırabilmek için aklın da değerini bilemeyeceği alanlar olduğunu kabul etmek zorunda kalmışlardır. Değerlerin vahiy tarafından ortaya çıkarıldığı bu alanlar pek tabiî şer'î hükümleri içermektedir. Sözgelimi namaz, oruç, hac, zekât gibi fiillerin hasenliği, faiz yemek, şarap içmek, zina yapmak gibi fiillerin ise kabihliği şeriat tarafından bildirilir. Bk. İbnü'l-Melâhimî, Rükneddîn Mahmud b. Muhammed el-Hârezmî, *Tuhfetü'l-Mütekellimîn fi'r-Redd ale'l-Felâsife* (nşr. Hassan Ansari & Wilferd Madelung), Iranian Institute of Philosophy & Institute of Islamic Studies Free University of Berlin, Tahran & Berlin 2008, 135. Ancak hatırda tutulmalıdır ki, Mutezilîler hiçbir zaman bu değerlerin eşyaya şeriat tarafından yüklendiğini söylememişlerdir. Onlara göre bu değerler zaten söz konusu şeylerde bulunmaktadır. Şeriat sadece bunları açığa çıkarmaktadır.

Mâtürîdîler tarafından dile getirilmiş ve konu hakkında üçüncü bir yaklaşım geliştirilmiştir.

Bu çalışmada söz konusu üçüncü anlayış, Hanefî-Mâtürîdî geleneğin Osmanlı dönemindeki önemli temsilcilerinden biri olan, yetkin bir fıkıh ve fıkıh usûlü âlimi olan Molla Hüsrev ekseninde incelenecek ve Molla Hüsrev'in konuya yaklaşımı göz önüne serilmeye çalışılacaktır.

Öncelikle belirtmek gerekir ki Molla Hüsrev genel bir tez olarak hükümleri koyanın, yani "hâkim"in akıl değil, şer' olduğunu söyleyerek konunun temelinde Eşarîler'le aynı pozisyonu alır.[5] Maamâfih konunun temelinde Eşarîler'le aynı konumda yer alması, bütünüyle Eşarî pozisyonu kabul ettiği anlamına gelmez ve bunun sebebi de yukarıda belirttiğimiz üzere Hanefî-Mâtürîdîler'in konu hakkında iki temel hususu, yani fiillerin değerlerini zatında taşıyıp taşımadıklarını ve aklın bunları bilip bilemeyeceğini ayırmasından kaynaklanmaktadır. İşte Molla Hüsrev de bu iki temel hususu dikkate alarak, eşyanın vücûb ve hürmeti (hüsün ve kubuh) hakkında karar vericinin şeriat olduğunu kabullenmekle birlikte, bu durumun eşyanın değerlerden mutlak anlamda soyutlandığı anlamına gelmediğine işaret eder. Onun bu yaklaşımı özellikle Eşarîler'in fillerin değerlerden yoksun olduğuna dair ileri sürdükleri delilleri incelerken fark edilebilir. Burada bizim zikredeceğimiz delil, düşünce tarihinde değerlerin izafîliğine yönelik ileri sürülen en önemli delillerden biridir ve bu delil, değerlerin eşyanın zatında olması durumunda hiçbir şartta değişmemesi gerektiği fikri etrafında şekillenir. Buna göre, şayet hüsün ve kubuh konusunda hâkim, şeriat değil de akıl olsaydı ve değerler de fiillerin zatına ait olsaydı bu fiillerin değerinin hiçbir zaman değişmemesi gerekirdi. Oysa bu, vakıaya mutabık değildir. Aynı fiil bazen bazı açılardan hasen olurken, diğer bir durumda ise başka bir sebep dolayısıyla kabih olabilmektedir. Sözgelimi birini kurtarmak için söylenen yalan ya da birinin helâkine yol açan doğruluk. Yalan, yalan olması açısından kabih olsa da, bu yalan sözgelimi bir peygamberi zulümden kurtarmak için söylendiğinde hasen olmaktadır. Keza doğruluk, doğruluk olması açısından hasen olsa da, bir peygamberin öldürülmesine yol açtığında kabih olmaktadır. İşte bu durum, hüsün ve kubuhun fiilin ayrılmaz hususiyetleri olmadığını göstermektedir.[6]

---

5 Bk. Molla Hüsrev, Muhammed b. Ferâmûz, *Mir'âtü'l-Usûl fî Şerhi Mirkâti'l-Vusûl*, Kırımlı Abdullah Efendi Matbaası, İstanbul 1302, II, 217.

6 Bk. Molla Hüsrev, *a.g.e.*, II, 217-218. Eşarî gelenekte aynı fiilin farklı durumlarda farklı değerleri kazandığına dair ifadeler için msl. bk. İbn Fûrek, Ebû Bekr Muhammed b.

Eşarîler'in değerlerin izafîliğine yönelik ileri sürdüğü bu delile Molla Hüsrev karşı çıkarak bu delilin eksik olduğunu söyler. Zira buradaki yalan, asıl vacip olan kurtarmaya ulaştıran bir yoldur. Kurtarmaya ulaştıran bir yol ve sebep olduğunda ise vacip, dolayısıyla da hasen olmaktadır. Buna mukabil doğruluk ise, asıl haram olan helâke ulaştırdığı için kabih olmaktadır.[7] Dolayısıyla buradaki yalan ve doğruluğun tek başlarına bir değerleri olmayıp, onları değerli kılan ne için yapıldıklarıdır. Burada esas olan yalanın ne için söylendiğidir ve gerçekte dikkate alınması gereken husus da budur. Aynı şey doğruluk için de geçerlidir. Bunlar mutlaka bulundukları bağlam içinde değerlendirilmelidir. Dolayısıyla tek başına yalan ya da tek başına doğruluk yoktur. En azından böyle bir durumda yalan ya da doğruluk, bağlamlarından soyutlanamaz. Bir peygamberi kurtarmak için söylenen yalan ya da bir peygamberi yok etmek için söylenen doğru vardır. O hâlde burada odaklanılması ve cevap verilmesi gereken soru şudur: Bir peygamberi kurtarmak için söylenen yalan iyi midir yoksa kötü müdür? Böylelikle Molla Hüsrev gerçek sorunun bu şekilde olması gerektiğine işaret ederek niçin Eşarîler'in bu delilini eksik olarak kabul ettiğini göz önüne serer. Zira Eşarîler buradaki yalan ve doğruluğu tam anlamıyla ahlâkî değere konu olacak şekilde gündeme getirmemişlerdir. Yalan ve doğruluğun tam anlamıyla ahlâkî değerler temelinde tartışılabilmesi ancak bağlamlarıyla mümkündür. İşte yalan ve doğruluk bu bağlamlarında düşünüldüğünde tabiatıyla her zaman aynı değerleri taşıyacaktır. Molla Hüsrev'in burada Eşarîler'e karşı bir pozisyon aldığını göz önünde tutarsak, peygamberi kurtarmak için söylenen yalan daima hasen, peygamberi yok etmek için söylenen doğru ise her zaman kabih olacaktır.

Aslında Molla Hüsrev'in bu yaklaşımı Mutezile'nin ahlâk anlayışları çerçevesinde IV. yüzyılın başlarından itibaren geliştirdikleri ve aynı dönemlerden itibaren mezhebin resmî söylemi hâline gelen "yönler teorisi"nin bir benzeri, hattâ neredeyse aynısıdır. Bilindiği üzere "yönler teorisi", bir fiilin tek başına bir ahlâkî değer ifade etmeyip, değerini gerçekleştiği sebebin

---

Hasan, *Mücerredü Makâlâti'ş-Şeyh Ebi'l-Hasan el-Eş'arî* (nşr. Daniel Gimaret), Dâru'l-Meşrik, Beyrut 1987, 140; Şehristânî, Ebü'l-Feth Muhammed b. Abdülkerim, *Nihâyetü'l-İkdâm fî İlmi'l-Kelâm* (nşr. Alfred Guillaume), Oxford University Press, London 1934, 322-323; Îcî, *a.g.e.*, 325.

7 Bk. Molla Hüsrev, *a.g.e.*, II, 218.

verdiğini öngörmektedir.[8] Sözgelimi secde etmek fiili Allah'a karşı da yapılabilir, Allah'tan başkası için de yapılabilir. Allah'a karşı yapıldığında doğruluk ve adalet üzere gerçekleşmiştir ve dolayısıyla da hasendir. Allah'tan başkasına karşı yapıldığında ise zulüm üzere gerçekleşmiştir dolayısıyla da kabihtir. İşte secde etmek fiili daima bu bağlamlarıyla bir değer kazanır. Hattâ denilebilir ki secde fiili zaten bu ve benzeri bağlamlarda gerçekleştiğinde ahlâkî değer kazanır. Bu bağlamlar olmadığında ortada gerçek anlamda bir secde etme fiili bile yoktur. Bu durumda basitçe eğilip kalkma, yere kapaklanma vb. bir fiil vardır. Bu fiil ise zaten ahlâkın, değerlerin konusu değildir. Daha teknik bir ifadeyle onlar değerlerden yoksun "nötr" fiillerdir. İşte benzeri durum yalan ya da doğru hakkında da geçerlidir. Aslında yalan ya da doğru dediğimiz şey sadece bir söz, bir haberdir. Bunu yalan ya da doğru yapan, gerçekleştiği bağlamdır ve bu bağlam ona değerini verir. Fiildeki değerin sorgulanması artık bu aşamadan sonra başlayabilir, zira bundan önceki aşamada zaten değerlerin konusu değildir.

Şüphesiz Molla Hüsrev'in bu aşamada değerleri sabit kabul etmesi onu Mutezilî geleneğe yaklaştırır. Yani değerler gelişigüzel değildir ve onlar fiillerin kendisinde bulunmaktadır. Ancak bu durum Mutezilî tezlerin bütünüyle doğru olduğu anlamına gelmez. Zira konunun bir ayağı değerlerin fiillerin zatında bulunup-bulunmadığı olsa da, esas husus bunları mükellef üzerine terettüp edecek şekilde belirleyen unsurun, yani "hâkim"in kimliğidir. İşte konu bu aşamaya geldiğinde Molla Hüsrev Mutezile'den ayrılır ve bu ayrılığını "Biz Hanefiyye mensupları Mutezile'nin delillerinin doğruluğunu ve öncüllerinin tamlığını varsaysak bile bu, aklın hâkimiyetini ifade etmez"[9] diyerek ortaya koyar.

Bu aşamada Molla Hüsrev'in Mutezilî iddialara bakışına geçebiliriz; zira bu iddialara yaklaşımı onun nihaî kaynağın kimliğine yönelik tercihinin belirlenmesinde yardımcı olacaktır.

Hüsün ve kubuh konusunda "hâkim"in akıl olduğuna dair Mutezile'nin serdettiği ilk delil ihsanda bulunmak vb. hususların hasen, düşmanlık vb. hususların ise kabih olduğuna dair yargıların herkesçe kabul edilmesidir. Onlara

---

8 "Yönler (*vücûh*) teorisi" hakkında bk. Hourani, G. F., *Islamic Rationalism: The Ethics of ʿAbd al-Jabbār*, Clarendon Press, Oxford 1971, 62-81, 104-109; Koloğlu, Orhan Şener, *Cübbâîler'in Kelâm Sistemi*, İSAM Yayınları, İstanbul 2011, 332-334.

9 Bk. Molla Hüsrev, *a.g.e.*, II, 223.

göre hiçbir dine inanmayan, hiçbir şeriati kabul etmeyen kimseler bile bunların böyle olduğuna inanmaktadır.[10] Oysa Molla Hüsrev Mutezile'nin ileri sürdüğü bu örneklerin hüsün-kubuh konusunda esas tartışmayı oluşturan hususlarla alakası olmadığı kanaatindedir. Tartışılan konu övgü ve yergiye, sevap ve ikâba konu olan hüsün-kubuhtur. Oysa bu örneklerde insanın tabiatına uygun olan ya da olmayan hüsün-kubuh söz konusudur. İyiliğin insanların tabiatına uygun olduğu, düşmanlığın ise aykırı olduğunda bir ihtilaf yoktur. Bu manada bunların hasen ve kabih olduğu da açıktır. Fakat bu, esas tartışılan hususların aklen hasen ve kabih olduğunu kanıtlamaya yetmez.[11]

Mutezile'nin ileri sürdüğü bir diğer delil ise şudur: Bir kimse yalan ve doğruluk arasında kalsa ve bunlardan hangisini yaparsa yapsın aynı amaca ulaşacağını bilse doğru olanı seçer. Keza bir kimseyi kurtarma ya da helâk etme arasında kalsa ve bunlardan herhangi birini yapmakla da aynı amacı gerçekleştirse her hâlükârda kurtarmayı seçecektir. Kısaca kendisi için her açıdan eşit iki seçenek arasında kaldığında yalan karşısında doğruyu, helâk etme karşısında ise kurtarmayı seçecektir. İşte bu seçiminin nedeni, bunların aklî açıdan hasen olmalarından başka bir şey değildir.[12]

Buna mukabil Molla Hüsrev bu delilin mutlak anlamda Mutezile'nin iddiasını kanıtlamayacağı düşüncesindedir. Zira kişinin böyle bir durumda doğruyu yalana tercih etmesinin başka nedenleri olabilir. Her şeyden önce doğruluk insanların maslahatına ve maksadına daha uygundur. Öte yandan burada varsayılan eşitlik, kişinin amacına ulaşması ve ihtiyacını gidermesinden başka bir şey değildir. Yani burada mutlak bir eşitlik asla söz konusu değildir; aslolan kişinin kendi amacını gerçekleştirmesidir ve kişi açısından da bu amaç, en iyi doğruyla gerçekleştirilecektir. Bu yönüyle Molla Hüsrev, Mutezile'nin öngördüğü mutlak eşitliğin aşırı kurgusal olduğu ve bu eşitliği bozacak başka

---

10 Delil akılda birtakım fiillerin değerine yönelik "zarurî bilgi"nin olduğu tezini öne çıkarır. Benzer ifadeler için msl. krş. Kâdî Abdülcebbar, Ebü'l-Hasan Abdülcebbar b. Ahmed b. Abdülcebbar el-Hemedânî, *el-Muğnî fî Ebvâbi't-Tevhîd ve'l-Adl, VI/1: et-Ta'dîl ve't-Tecvîr* (nşr. A. Fuad el-Ehvânî), el-Müessesetü'l-Mısriyyetü'l-Âmme li't-Telif ve't-Terceme ve't-Tıbaa ve'n-Neşr, Kahire 1962, 18.

11 Bk. Molla Hüsrev, *a.g.e.*, II, 218-219. Nitekim daha önce hüsün-kubuh konusunda farklı noktada duran Eşarîler'in de bu kabilden hasen ve kabihlerin akıl tarafından bilinebileceğini söyleyerek bunları tartışma alanının dışına çektiklerini belirtmiştik.

12 Mutezilî literatürde benzer ifadeler için bk. Mânkdîm Şeşdîv, Ahmed b. Hüseyin b. Ebû Haşim el-Hüseynî, *Ta'lîk alâ Şerhi'l-Usûli'l-Hamse* (*Şerhu'l-Usûli'l-Hamse* adıyla Kâdî Abdülcebbar'a izafetle nşr. Abdülkerim Osman), Mektebetü Vehbe, Kahire 1965, 302-303.

bir faktörün mutlaka bulunacağı kanaatindedir. Her şeye rağmen tam bir eşitlik varsayılırsa, bu durumda kişinin doğruyu yalana seçeceği iddiası sadece bir tahmindir ve asla kesinlik atfedilerek ileri sürülemez. Diğer taraftan kurtarmanın helâk etmeye tercih edilmesi ise sadece kişinin tabiatına uygunlukla alakalıdır. İnsan aynı durumda kendisi olduğunda, yani kurtarılmak veya helâk edilmek seçeneklerine maruz kalsa, başkalarının kendisini kurtarmasını tercih eder. İşte insan kendisine yapılması istenen şeyi başkasına yapar. Dolayısıyla buradaki seçimi etkileyen sebep hasenlik değildir.[13]

Bu delillere verdiği cevaplarla Molla Hüsrev şeriatten bağımsız olarak fiillerin hüsün ya da kubhuna işaret edilemeyeceğini vurgular.

Her ne kadar Mutezile'nin bu delillerini savuşturmak Molla Hüsrev için kolay olsa da, teklifin başlamasının teorik açıdan asla mümkün olamayacağı fikrine dayanan bir başka delil bu denli kolay reddedilemez. Mutezilîler bu delillerinde kısaca şöyle derler: Şayet hüsün ve kubuh aklî olmasaydı, bu durumda teklif şer'î olurdu ve peygamberlerin insanlara söyleyecek sözü kalmazdı. Delili şu şekilde açabiliriz: Bir peygamber insanlara öncelikle peygamber olduğunu ve davetine icabet etmeleri gerektiğini söylemelidir. Ancak bir peygamber "Doğruluğumu bilmek için mucizelerim üzerinde düşün" dediğinde, mükellef: "Düşünme (*nazar*) benim üzerime vacip oluncaya kadar düşünmeyeceğim, zira vacip olmayan şeyin terk edilmesi caizdir. Şeriat sabit oluncaya kadar da *nazar* vacip olmayacaktır, zira vücûbiyet ancak şeriat ile sabit olur. Ben üzerinde düşünmediğim müddetçe de şeriat sabit olmayacaktır; zira şeriatin varlığı/kabulü zarurî değil, nazarîdir (düşünmeye bağlıdır)" diyebilir. Burada ilginç bir durum söz konusudur. Teklifin başlangıcı, bu teklifi ulaştıran kimsenin yani peygamberin doğruluğuna bağlıdır. Öncelikle peygamberin doğruluğu bilinecek, akabinde onun getirdiği hükümler benimsenecektir. Peki, peygamberin doğruluğu, hattâ bunun öncesinde peygamberi bir elçi olarak gönderen otoritenin varlığı nasıl bilinecektir? Pek tabiî mükellefin öncelikle peygamberin bu iddiasının doğruluğu üzerinde düşünmesi gerekir, fakat bu iddia üzerinde düşünmesi gerektiği bilgisi nereden gelmektedir? Eğer hükümlerin kaynağı şeriat olursa, şeriatin mükellefe bu iddia hakkında düşünmesi gerektiğini söylemesi lazımdır. Ancak bunun öncesinde şeriatin doğru olduğuna inanması gerekir. Şeriatin doğruluğunu ise bir

[13] Bk. Molla Hüsrev, *a.g.e.*, II, 219-220.

peygamber bildirir. Dolayısıyla burada bir kısırdöngü oluşacak ve teklifin başlaması asla mümkün olmayacaktır.[14]

İşte bu çıkmaz, hükümlerin ilâhî hitaba dayalı olduğunu söyleyenleri güç durumda bırakmıştır ve gerçekte bu çıkmaz, Hanefî-Mâtürîdî söylemde genel kabulün aksine birtakım istisnaların yapılmasını zorunlu kılmıştır. Nitekim Molla Hüsrev'in cevabı da bu istisnanın işaretlerini vermektedir. O, başlangıçta mükellefin "şeriat benim nezdimde sabit oluncaya kadar *nazar*ın vacipliğini bilemem" sözünün geçersiz (*merdûd*) olduğunu söyler. Zira peygamber bu kişiye karşı söyle söyleyebilir: "*Nazar*ın vücûbunu bilmen senin nezdinde şeriatin sabit olmasına dayanmaz. Bilakis aklın bu vücûbiyeti idrak etmede yeterlidir. Sen benim iddiam üzerinde düşündüğünde, bunun doğruluk ve yalan ihtimalini taşıyan bir haber olduğunu, fakat doğru olup da yalanladığında şu anda (*'âcil*) ve ileride (*âcil*) apaçık bir hüsrana uğrayacağını yahut yalan olup da doğruladığında da aynı sonucun oluşacağını fark ettiğinde bu ikisinin arasını ayırman gerekir. Bunu yapmak ise ancak mucize hakkında düşünmekle gerçekleşir. Zira mucize üzerinde düşünmen ne şu anda ne de ileride bir zararı içermeyen ve hattâ muhtemel bir zararı ortadan kaldıran bir şeydir. Muhtemel bir zararı ortadan kaldıran her şey ise aklen vaciptir".[15]

İmdi burada Molla Hüsrev Mutezile'nin delilde vurgulamaya çalıştığı çıkmazdan kurtulmak için şöyle söylemektedir: Kişi bir haberle karşılaştığında bu haberin doğruluğunu araştırmak için mutlaka bu haber üzerinde düşünmesi gerektiğine dair bir emir beklemesi gerekmez. Burada kendi için bir kâr-zarar hesaplaması yapacaktır. Bu haber üzerinde düşünmezse bir zarara uğrama tehlikesi vardır, oysa bu haberin doğruluğu üzerinde düşünürse bu zarar tehlikesi ortadan kalkmaktadır. İşte ortada gerçekten bir zarar olmayıp sadece zarar ihtimali olsa bile, bu ihtimali ortadan kaldıran şey kişi üzerine aklen vaciptir. Dolayısıyla mükellefin peygamberlik iddiasında bulunan kişinin bu iddiasına dayanak olarak sunduğu mucize üzerinde düşünmesi ve uygun çıkarımlarda bulunması gerekir.

---

[14] Bk. Molla Hüsrev, *a.g.e.*, II, 220-221. Şeriatin doğruluğunun yine şeriatin kendisine bağlı olması durumunda sonuçsuz bir "devir"e saplanılacağı, bu yüzden de şeriatin geçerlilik kazanabilmesi için öncelikle mutlaka şeriatten bağımsız aklî bir temele dayanması gerektiğini ifade eden bu delil Mutezilî düşünceye bağlı âlimler tarafından çeşitli şekillerde ifade edilmiştir. Msl. bk. Hillî, Allâme Ebû Mansur Hasan b. Yusuf b. Mutahhar, *Menâhicü'l-Yakîn fî Usûli'd-Dîn* (nşr. Y. el-Caferî el-Merâgî), Dâru'l-Üsve, Kum 1415, 359.

[15] Molla Hüsrev, *a.g.e.*, II, 222.

Molla Hüsrev'in bu cevabı probleme hakikaten bir açıklama getirse de, aslında Mutezile'nin savunduğu konuma gelmiştir. Mükellef üzerine gerçek anlamda hüsün-kubuhun konusu olan, yani yapılmadığında kişinin şu anda ve ileride hüsrana (yani: *'âcil*de yergi, *âcil*de ikâb) uğramasına yol açabilecek bir hüküm (ki bu bağlamda mucize üzerinde düşünmektir) aklen terettüp etmiştir. Nitekim yukarıda alıntılanan pasajdaki "aklen vacip" ifadesi bunu ortaya koymaktadır: Hüküm, akıl tarafından verilmiştir.

Ancak sıklıkla belirtildiği üzere bu, zorunluluktan doğan bir istisnadır.[16] Şayet bu istisna kabul edilmezse şeriatin geçerliliğinin yine şeriatin kendisine bağlı olması gibi bir kısırdöngü içerisine girilecek ve teklif müessesesinin hiçbir zaman makul bir temeli oluşturulamayacaktır. İşte teklifin başlaması için burada aklî hükmün varlığı kabul edilmek zorundadır.[17] Teklif başladıktan sonra bir anlamda "akla ihtiyaç kalmadığından" teklifin diğer aşamalarında, yükümlülüklerinde (*mevâcibü't-teklîf*) aklın dikkate alınmasına gerek yoktur.[18] Bundan sonrası artık şeriatin halledeceği bir husustur.

---

[16] Hattâ belirtmek gerekir ki Molla Hüsrev Mutezile'yle aynı konuma geldiği bu hususta bile Mutezile ile arasına fark koymaya çalışır. Akıl salt tek başına, var olduğu anda hemen Allah'ın varlığını bilemeyecektir. Aklın marifetullah'a ulaşması bir tecrübî birikimin sonucudur. Bir anlamda aklı bu yola ulaştıran haricî etmenlerin birleşimi söz konusudur. Pek tabiî böyle bir birikim, tecrübe hemen meydana çıkmayacaktır. Bunun için bir zaman sürecinin geçmesi gerekir. Ancak bu müddetin ne kadar olduğu konusunda Molla Hüsrev kesin bir şey söyleyemez ve bu zamanın mükellefler arasındaki farklılıklara bağlı olarak değişebileceğini söyler. Yine de Molla Hüsrev bu noktayı Mutezile ile aralarındaki fark olarak belirler. Bk. Molla Hüsrev, *a.g.e.*, II, 226, 228.

[17] Bk. Molla Hüsrev, *a.g.e.*, II, 224-225. Molla Hüsrev burada söz konusu kısırdöngüye işaret ederek, bu kısırdöngüyü aşmanın ancak "aklî vacipler"in varlığıyla mümkün olduğunu vurgular. Ancak konunun girişinde "şeriatin dayandığı" bu aklî vacipleri de sınırlandırır: Marifetullah, marifetullah'a yönelik tefekkür (*nazar*), peygamberi iddiasının ilk aşamasında tasdik etmek ve onun mucizeleri üzerinde düşünmek (*nazar*). Bunların dışında başka bir aklî vacip yoktur.

Benzer endişe diğer Hanefîler tarafından da paylaşılmış ve teklifin sıhhatinin yine teklifin kendisine bağlı olması şeklindeki bir çıkmazdan kurtulmak için aklın hüküm verici olduğu alanların varlığı kabul edilmiştir. Msl. bk. Sadruşşerîa, Ubeydullah b. Mesud b. Ömer, *Tenkîhu'l-Usûl* (Sadruşşerîa'nın *et-Tavzîh fî Halli Gavâmizi't-Tenkîh*'i ve Teftâzânî'nin *et-Telvîh ale't-Tavzîh*'iyle birlikte haz. Zekeriyya Umeyrât), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut ts., I, 326-327; Molla Fenârî, Şemseddîn Muhammed b. Hamza, *Fusûlü'l-Bedâ'i' fî Usûli'ş-Şerâ'i'* (nşr. M. Hasan İsmail), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2006, I, 233-234.

[18] Bk. Molla Hüsrev, *a.g.e.*, II, 225-226.

İmdi buraya kadar aktarılanlardan, özellikle Molla Hüsrev'in Eşarî ve Mutezilî tezleri ele alışından anlaşılmaktadır ki her iki yaklaşım onun nezdinde bütünüyle geçerli değildir. O, bir yandan Eşarîler'in fiillerin mutlak anlamda değerlerden yoksun olduğu "teistik sübjektivizm"ini reddederken, diğer yandan Mutezilîler'in değerlerin zatî olup akıl tarafından bilinebilirliğini öngören "objektivizm"ini eleştirmektedir. Bu, yukarıda da belirttiğimiz üzere Hanefî-Mâtürîdî çizginin orta yol anlayışıdır: Değerler fiillerin zatında olmasına karşın bunları ortaya çıkaran, dolayısıyla da hâkim olan şeriattir. Böylelikle Mutezilîler'in değerlerin sabitliği düşüncesiyle, Eşarîler'in hüküm vericinin şeriat olduğu düşüncesi cem edilmiştir.

Nitekim Molla Hüsrev'in kendi konumunu açıklamaya başlarken serdettiği cümle tüm bu hususları ortaya koymaktadır: "Biz Hanefî ulemasına göre *muhtâr* olan görüş –ki, bu *ifrât* ile *tefrît* arasındadır– şudur: Eşyanın hasenlik yönü (sebebi: *vech)* şeriat gelmeden önce idrak edilsin ya da edilmesin tamamında hüküm verici olan akıl değil, şeriattir".[19] Buna göre en başta Hanefî-Mâtürîdî görüş, konunun iki zıt kutbunda kalan Eşarî ve Mutezilî görüşleri harmanlayarak orta yolu bulmaya çalışan bir görüştür. İkinci olarak, eşyada onu hasen yapan sebep bulunmaktadır (tabiatıyla kabih olanda da kabih yapan sebep bulunmaktadır). Nitekim "eşyanın, şeriat gelmeden önce hasenlik yönü …" ifadesi bunu ortaya koymaktadır. Hattâ üçüncü olarak bu değerin bir kısmının akıl tarafından bilinebileceği bile "… şeriat gelmeden önce idrak edilsin ya da edilmesin …" ifadesinin işaret ettiği üzere kabul edilmektedir.[20] Maamâfih burada tekrar vurgulamak gerekir ki, aklın bir değeri bilebilmesi ayrı bir şey, bu değere kişi üzerine bağlayıcı sonuçlar doğuracak derecede hükmetmesi ayrı bir şeydir. Yukarıda da belirttiğimiz üzere aklın hükmedici olduğu sınırlı alanlar bulunmaktadır ve bunlar zorunluluktan doğan istisnalardır. Molla Hüsrev'in bu ifadesi ise, söz konusu bu alanlar dışında da aklın değeri açığa çıkarabildiği fiiller olabileceğine işaret edebilir. Ancak böyle olsa bile bunlar mükellef için yükümlülük arz etmeyecektir.

Bu aşamada denilebilir ki Molla Hüsrev'in hüsün-kubuh anlayışı çerçevesinde üzerine vurgu yaptığı hususların başında aklın yetersizliği gelmektedir. Aklın bilebilirlik kapasitesi içerisinde kabul edilen alanlar

---

19 Molla Hüsrev, *a.g.e.*, II, 223.

20 Keza bk. Molla Hüsrev, *a.g.e.*, II, 228: " إن العقل مدرك بحسن الأشياء و قبح البعض قبل ورود الشرع". Benzer bir ifade için bk. Molla Fenârî, *a.g.e.*, I, 233.

bulunabilir, aklın hüküm verdiği istisnalar olabilir ama akıl hiçbir zaman otorite (hâkim) olamaz. Bu, genel bir ilkedir.[21] Peki, akla karşı bu tutumun sebepleri nelerdir? Molla Hüsrev bunun için iki neden zikreder:

İlk olarak ona göre akıl sadece bir aletten ibaret olup, özü itibariyle âcizdir. Akıl, tıpkı yeryüzündeki varlıklar için güneşin sahip olduğu konum gibi, insan bedeninde bulunan bir nurdur. Tıpkı güneşin varlıkları aydınlattığı gibi, o da sadece bedenin yolunu aydınlatır.[22] Alet, fail olmadan bir işlev göremezken, mutlak anlamda "hâkim" olabilmesi nasıl mümkün olacaktır? Molla Hüsrev, aklın özü itibariyle yetersiz olduğunu dikte ettirmek için İbn Sînâ'nın "akıl rubûbiyette tasarruf için değil, ubûdiyeti idrak etmek için verilmiş bir alettir" sözünü alıntılar ve bizzat kendisi şunu ekler: "Görüşlerinin nihaî ifadesi akla tutunup nakle güvenmemek olan 'Reîs' (= İbn Sînâ) bile aklı sadece idrake yönelik bir alet kabul ederken, kendilerini 'ashabü'l-adl ve't-tevhid' olarak nitelendiren Mutezile'nin aklı mutlak bir hâkim kabul etmeleri şaşılacak bir şeydir". Nihayetinde ise Mutezile'nin bu tutumunu "zulüm" ve "şirke yakınlaşma" olarak nitelendirir.[23] Dolayısıyla aklın mutlak bir hâkim kabul edilmesinin Allah'a rubûbiyette şirk koşmaya varan bir sonucu vardır.

Molla Hüsrev ikinci neden olarak ise aklın işleyişinde aklı karıştıran etmenlerin varlığını ileri sürer: Akıl, nefsin arzularından (*hevâ*) soyutlanamaz. Akıl her ne kadar teklifin dayanağı (*menât*) olsa da, insanın yaratılışının başlangıcında mevcut değildir. Burada baskın (*gâlib*) olan nefsin arzularıdır. Akıl meydana geldiğinde, Allah'ın dilediği seçkin kullar (*havâss*) hariç, diğer insanların tamamında *mağlûb* hâlde olur. *Gâlib* karşısında *mağlûb* ise yok gibidir.[24] Dolayısıyla aklın işleyişini karıştıracak etmenler de akla mutlak bir güvenin önünü kapamaktadır.

---

21 Msl. bk. Molla Hüsrev, *a.g.e.*, II, 228: "إن العقل ليس بحاكم فى الحسن و القبح".

22 Aklın insan için önemini ifade etmek amacıyla kullanılan bu metafor muhtemelen Pezdevî'den alınmıştır. Bk. Pezdevî, Ebü'l-Usr Fahrulislâm Ali b. Muhammed, *Usûlü'l-Pezdevî* (Alâeddîn Abdülaziz b. Ahmed el-Buhârî'nin *Keşfü'l-Esrâr an Usûli Fahri'l-İslâm el-Pezdevî* siyle birlikte haz. Abdullah M. M. Ömer), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1997, IV, 327-328.

23 Bk. Molla Hüsrev, *a.g.e.*, II, 223-224.

24 Bk. Molla Hüsrev, *a.g.e.*, II, 224. Aklın "hevâ"dan soyutlanamayacağı, dolayısıyla da tek başına "hüccet" olamayacağı diğer Hanefîler tarafından da vurgulanan bir husustur. Msl. bk. Siğnâkî, Hüsâmeddîn Hüseyin b. Ali b. Haccâc, *el-Kâfî Şerhu'l-Pezdevî* (nşr. Fahreddîn S. M. Kânit), Mektebetü'r-Rüşd, Riyad 2001, V, 2135; Buhârî, Alâeddîn Abdülaziz b.

Ancak bütün bunlara rağmen dikkat edilmelidir ki Molla Hüsrev, akla karşı bir güvensizliği ifade etse de, onun güvensizliği Eşarî gelenekte olduğu gibi aklı büyük oranda mahkûm eden bir konuma gelmemektedir. Hattâ dikkat edilirse, aklı dış etmenlerden salim bir şekilde işleyen kişilerin, yani Allah'ın seçip ayırdığı aklî melekeleri nefsanî arzulara gem vuran *havâss*ın varlığını da kabul etmektedir. Fakat onun aradığı, herkes için geçerli, herkes için eşit bir vasıtadır ve bu da doğal olarak herkese eşit derecede hitap eden şeriattir.

Ezcümle Molla Hüsrev'in hüsün-kubuh anlayışının, bağlı olduğu Hanefî-Mâtürîdî geleneğin de benimsediği doğrultuda şekillendiği söylenebilir. Hüsün-kubuh konusunda nihaî ve gerçek belirleyici şeriattir. Yani mükellef üzerine bunları bağlayıcılığı olacak ve sonuçları terettüp edecek şekilde yükleyen sadece şeriattir. Ancak bu genel ilke fiillerin değerlerden yoksun olduğu anlamına gelmez. Fiiller değerlerini zatlarında taşımaktadırlar. Filhakika Allah'ın fiillerinde illet ve hikmetin olması da bunu gerektirmektedir. Maamâfih akıl çoğunlukla bunları idrak etmeyebilir. Aklın idrak edebildiği şeyler olsa da bunlar sınırlıdır. Akla dayalı olarak kabul edilebilecek tek husus ise marifetullah, yani Allah'ı bilmedir. Bu ise teklifin makul bir temele oturtulabilmesi için kabul edilmesi gereken zorunlu bir sonuçtur.

Ahmed, *Keşfü'l-Esrâr an Usûli Fahri'l-İslâm el-Pezdevî* (Ebü'l-Usr el-Pezdevî'nin *Usûl*üyle birlikte haz. Abdullah M. M. Ömer), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1997, IV, 333.

Özet

Değerlerin kaynağı problemi kelâm ve fıkıh usûlünün ele aldığı konulardan biridir. Burada temel soru değerlerin eşyanın zatında mı olduğu, yoksa değerleri Şârî'in mi belirlediğidir. Buna bağlı olarak aklın bu değerleri bilip bilemeyeceğidir. İslâm düşüncesinde konu hakkında birbirinin zıddı iki temel yaklaşım geliştirilmiştir. Bunlardan ilki değerlerin objektif olduğunu söyleyen akılcı yaklaşımın temsilcisi Mutezile, diğeri ise değerlerin sübjektif olduğunu söyleyen nakilci yaklaşımın temsilcisi Eşariyye'dir. Üçüncü bir yaklaşım ise akıl ve naklin uyumunu temsil eden Mâtürîdiyye'dir. Bir Hanefî fakihi olarak Molla Hüsrev de hüsün-kubuh konusunda Mâtürîdî-Hanefî çizgide yer almaktadır. Bu tebliğ Molla Hüsrev'in bu konudaki görüşlerini incelemeyi hedeflemektedir.

Abstract

Mullā Khusraw's Understanding of *Ḥusn-Qubḥ*

The problem of the source of values is an issue both dealt within the Islamic theology and the Islamic thought of law. The main question is whether values are found in things themselves or a Law-giver determines them. Furthermore, whether the reason knows them or not is a related issue. In the Islamic thought, two opposite views occurred. While the first one which was supported by the Muʿtazila holds that values are objective, the second, which was held by the Ashʿariyya, supports that they are subjective. As a third view, Māturīdīs represented the harmony of *ʿaql* and *naql* in the subject. As a Ḥanafī jurist, Mullā Khusraw followed the Ḥanafī-Māturīdī tradition in terms of the *ḥusn-qubḥ* problem. This paper will examine his stance on the subject.